

Отримано: 11 вересня 2017 р.

Прорецензовано: 21 вересня 2017 р.

Прийнято до друку: 15 вересня 2017 р.

e-mail: mina@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2017-68-17-21

Торчинський М. М. Кодифікація нормативних форм власних назв в українській мові / М. М. Торчинський // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». – Острогор : Вид-во НаУОА, 2017. – Вип. 68. – С. 17–21.

УДК 811.161.2:81'373.2

Торчинський Михайло Миколайович,

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української філології,
Хмельницький національний університет

КОДИФІКАЦІЯ НОРМАТИВНИХ ФОРМ ВЛАСНИХ НАЗВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті розглянуто проблему кодифікації нормативних форм власних назв в українській мові, зокрема їх написання з великої літери (наявність певних неузгодженостей фіксуємо серед антропонімів, топонімів, ергонімів, ідеонімів тощо). Багато помилкових написань пропріальних одиниць спричинені іношомовним впливом, передусім російськомовним. Запропоновано конкретні шляхи покращення правописної ситуації шляхом уніфікації і значного спрощення правил на основі їх зв'язку з певними розрядами пропріативів.

Ключові слова: кодифікація, нормативна форма, власна назва, онім, правопис.

Торчинский Михаил Николаевич,

доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой украинской филологии,
Хмельницкий национальный университет

КОДИФИКАЦИЯ НОРМАТИВНЫХ ФОРМ ИМЕН СОБСТВЕННЫХ В УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматривается проблема кодификации нормативных форм имен собственных в украинском языке, прежде всего их написание с большой буквы (наличие определенных сложностей фиксируется среди антропонимов, топонимов, эргонимов, идеонимов и некоторых других классов онимов). Много ошибочных написаний проприальных единиц вызваны иноязычным влиянием, прежде всего русскоязычным. Предлагаются конкретные пути улучшения ситуации путем унификации и значительного упрощения правил на основе их связи с определенными разрядами проприативов.

Ключевые слова: кодификация, нормативная форма, имя собственное, оним, правописание.

Mykhailo Torchynskyi,

Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of the Department of Ukrainian Philology,
Khmelnitskyi National University

NORMATIVE FORMS' CODIFICATION OF PROPER NAMES IN THE UKRAINIAN LANGUAGE

The article deals with the problem of normative forms' codification of proper names in the Ukrainian language (some inconsistencies are fixed among anthroponyms, toponyms, ergonyms, ideonyms, etc.). Very often false spellings of proper names are caused by foreign-language influence, first of all Russian language. Many other violations of Ukrainian language legislation have also been witnessed.

It is proposed to use common forms of proper names for our language; to follow the rules of their spelling and using cases; to do everything possible to reduce the number of foreign nominations – both Russian and English; complete the process of decommunization and de-Sovietization both in the language as a whole and in the onomasticon, since it is impossible to leave on the Ukraine's map the names that point to the oppressors of the Ukrainian people or events that have had a very negative impact to our life.

The main rule for creating new nominations should be Ukrainian-language design and avoiding of those motivational moments that aren't perceived by a large part of the Ukrainian people (in our opinion the proprietary units that indicate the location of the object, its characteristic features or attributes, which have a common symbolic meaning in the minds of the Ukrainian people are the best).

The norms that concerns the cases and coordination of the proper and common names, the functioning of borrowed onyms and other similar moments associated with the determination of those forms of proper units that are in conformity with the norms of Ukrainian literary language need further perfection.

Key words: codification, normative form, proper name, onym, spelling.

Сутність терміна «кодифікація» має два значення: «1) систематизація чинного законодавства певної країни; 2) процес вироблення загальноприйнятих норм літературної мови» [3, с. 360], які безпосередньо стосуються власне лінгвістичних проблем. Саме тому «кодифікація норми» в енциклопедії «Українська мова» кваліфікована як «систематизація мовних явищ у словниках, граматиках, довідниках з культу-

ри мови, що орієнтують мовців на взірцеву літературну мову, дотримання усталеної мовної норми» [8, с. 260].

«Кодифікація у системі онімів насамперед передбачає встановлення їхніх нормативних форм, що, зокрема, ґрунтується на правописі та вимові власних назв, опрацювання способів передачі іншомовних пропріативів засобами рідної мови, вироблення системи відмінювання онімів і утворення відонімних похідних» [4, с. 27].

Для вирішення таких проблем в Україні є певні передумови. Насамперед створено юридичну базу (на зразок законів і постанов Верховної Ради і Кабінету Міністрів України «Про географічні назви», «Про затвердження Порядку розгляду заяв про зміну імені (прізвища, власного імені, по батькові) фізичної особи», «Про інформацію», «Про національні меншини в Україні», «Про перейменування окремих населених пунктів та районів» тощо), достатньо уваги правописним нормам пропріативів відведено в «Українському правописі», видано словники, довідники, атласи і карти географічних та космічних тіл, захищено низку дисертаційних робіт, у яких розглянуто питання стандартизації пропріальних одиниць (зокрема, праці С. Л. Авдєєвої, В. О. Горпинича, А. Г. Гудманяна, Л. І. Гуцул, О. І. Крижанівської та ін.). Кодифікаційні особливості власних назв описано в наших статтях «Кодифікація норм правопису власних назв української мови» [4], «Основні проблеми прикладної ономастики» [5], «Особливості відмінювання власних назв» [6], «Функціонування власних назв у сучасних умовах» [7] тощо.

Водночас варто зазначити, що й надалі засвідчено численні порушення мовного законодавства України стосовно функціонування власних назв; до того ж, окремі теоретичні положення з указаних питань досить суперечливі. Потреба звернути увагу на ці проблеми і зумовлює актуальність теми нашої статті, основна мета якої – з'ясувати основні групи пропріальних одиниць, які в нинішніх умовах особливо потребують кодифікації їхніх форм. Зокрема, заплановано розглянути особливості правопису різних класів власних назв у сучасних умовах.

Безперечно, орфографія онімів – це насамперед написання їх із великої або малої літери, оскільки, незважаючи на те, що тут немає жодних складнощів, помилки трапляються досить часто. Особливо це стосується ергонімів, коли, зокрема, у назвах організацій всі слова пишуть із великої літери (*Бахчисарайський Історико-Археологічний Музей*). Такі помилкові написання засвідчені і серед прагматонімів, передусім найменувань будівель, де розміщені певні організації (*Хмельницький Національний Університет*).

Варто зазначити, що і скорочені форми назв будівель та організацій, у них розташованих, переважно складаються з апелятива (який можна вживати самостійно за умови відсутності поряд аналогічних денотатів: *Музей*) та основної (диференційної) лексеми, яку переважно пишуть із великої літери (*Сьома школа*).

В «Українському правописі» запропоновано писати з малої літери «назви частин, відділень, секторів та інших підрозділів установ, організацій» (*відділення літератури, мови і мистецтвознавства АН України*) [9, с. 54]. Водночас в офіційних документах такі найменування, як правило, пишуть із великої букви, чим фактично підтверджують їхній статус як онімів (*Департамент спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації Служби безпеки України*).

На наш погляд, недоцільно розмежовувати написання ергонімів, які кваліфікують найвищі державні установи України, де з великої літери треба писати всі слова (*Конституційний Суд України*), і світу (*Законодавчі збори Франції*) [див.: 9, с. 53].

Аналогічна ситуація з найменуваннями найвищих посад: якщо це стосується України, то їх пишуть із великої літери (*Голова Верховної Ради України*), а якщо інших країн – з малої (*президент Франції*); водночас останні, згідно з вимогами дипломатичного протоколу, теж треба писати з великої букви.

Подвійні стандарти наведено і щодо правопису назв інших посад, які треба писати з малої букви (*президент НАН України, міністр економіки України*), однак для підкреслення урочистості запропоновано писати їх із великої літери (*Міністр освіти України, Посол Республіки Польща*) [див.: 9, с. 49].

Безумовно, уникненню подібних ситуацій і спрощенню орфографії ергонімів (а також багатьох інших класів пропріальних одиниць) сприятиме узаконення одного правила: у таких власних назвах із великої літери треба писати перше слово, умовну частину номінації, яку при цьому потрібно взяти в лапки, та інші слова, які пишемо з великої літери в інших ситуаціях (*Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Полтавська фабрика дитячих іграшок «Перемога»*).

Певна непослідовність засвідчена і в написанні почесних звань, які, звичайно, повинні бути віднесені до онімів, як, наприклад, «Почесний донор України», тобто і «заслужений працівник освіти України», і «лауреат Міжнародного конкурсу піаністів ім. П. І. Чайковського» – це, фактично, пропріативи, правопис яких має відбивати віднесення їх до цієї категорії слів.

Це стосується і хрононімів (наприклад, *Відродження* (=Ренесанс) рекомендовано писати з великої букви, а *неоліт* – із малої; *Семилітня війна* – з великої, а *друга світова війна* – з малої). Як зазначає А. О. Білецький, тут «справа, звичайно, у недоторканності орфографічної традиції, навіть якщо вона зберігається наперекір здоровому глузду» [1, с. 173].

В «Українському правописі» також засвідчено, що назви сортів рослин у спеціальній літературі треба писати з великої літери (яблуня *Білий налив*, груша *Лісова красуня*), а в загальному вжитку – з малої

(антонівка, угорка) [див.: 9, с. 50], проте таке розмежування, на нашу думку, правомірне, оскільки апелювання власних назв засвідчена і на рівні інших класів онімів.

Наведемо низку прикладів. Зокрема, відонімні деривати (семантичні та морфологічні), які втратили безпосередній зв'язок із власною назвою, мають інші, ніж пропріативи, значення і, по суті, стали загальними назвами людей, предметів або явищ, треба писати з малої букви (*меценат, браунінг, бонапартизм*). Наявність особливого статусу поетонімів дозволяє відхилення від чинних правил правопису власних назв зі стилістичною метою (*...не можу владнати з собою, поки живуть зенюк і паливода* (В. Яворівський)). Уживання конотативних онімів, які вважають виразним засобом метафоричної образності й семантично близькими до апелювання, безумовно стилістична ознака, тому тут теж природною є апелювання, а зразками таких конотацій можуть бути фраземи і паремії із власне слов'янськими (*хитині кури*), античними (*ахіллесова п'ята*) і біблійними (*каїнова душа*) антропонімами.

Натомість ми вважаємо, що апелювання етронімів неправомірне, оскільки це все-таки розряд пропріативів, написання яких із великої літери тривалий час підтримувала вітчизняна правописна традиція (*Поляки, Українці*). Це твердження не стосується ад'ектонімів (*рівненський*) і катойконімів (*одесит*), які треба писати з малої літери (крім тих ситуацій, коли цього вимагає інша ситуація: *Рівненська обласна державна адміністрація*).

Протилежний процес – онімізація апелювання – один із найбільш поширених способів творення власних назв. В окремих випадках певні лексеми можуть, залежно від стилістично-виразальних можливостей (це насамперед стосується художнього мовлення), мати подвійне написання (*Читачу мій – я ретельний, я пристрасний холуй. Я не соромлюсь. Навпаки – я з гордощами пишу це ім'я. Бо що таке Холуй* (І. Сенченко)). Досить часто подібна онімізація засвідчена в казках (*Жили собі Котик і Півник*) та байках (*Прибігла раз Лисичка у садок*).

Деякі розряди власних назв (передусім умовного або символічного характеру) треба писати не лише з великої літери, а ще й у лапках. Це насамперед стосується номінацій продовольчих і промислових товарів, страв, спортивних команд тощо (автомобіль «*Мерседес-Бенц*», коктейль «*Захід сонця на Гаваях*», ФК «*Динамо*» *Київ*).

Що стосується правопису власних назв географічних і космічних об'єктів, то правила тут більш прості: з великої літери треба писати всі елементи, крім родових позначень (*Полярна зірка, Чорне море*), тому правильними є форми найменувань поселення *Сонячна Поляна* і частини лісового масиву *Сонячна поляна*.

У номінаціях живих істот в українській мові домінує написання їх із великої букви (*Іван Карпенко-Карий, Рябо*).

Інші орфографічні моменти, як-от: правопис онімів разом, окремо або з дефісом (наприклад, усупереч вимозі писати разом українські прізвища, що виникли на основі словосполучень, до складу яких входять як повнозначні, так і службові слова, в українській літературі трапляються написання типу *Чорт із свічкою* (М. Стельмах), *Ситий-істи-не-хоче* (І. Франко)), уживання апострофа (*СП «Ал'янс»* замість «*Альянс*») та знака м'якшення (*ППП «Швец»* замість «*Швець*»), подвоєння у власних назвах («*Ана Марія*» замість «*Анна*»), чергування звуків (*Калушський пивзавод* замість *Калуський*), написання слів іншомовного походження (кафе «*Атлантида*») тощо, регламентують правила, які стосуються лексики української мови загалом, без розмежування на апелювання й оніми.

Ще більше зафіксовано помилкових написань власних назв, спричинених передусім російськомовним впливом. Це виявляється серед особових імен, прізвищ та імен по батькові («*Валентина Іллініна Деріземля*» замість *Валентина Іллівна Деріземля*, *П'ютир Андреевич* замість *Петро Андрійович* і под.) [2, с. 14]), географічних назв (на зразок ойконімів із росіянізмами в основах: *Ізобільне, Родниківка* чи російськомовним оформленням: *Михайлово, Ульяновка*), ергонімних конструкцій: або російськомовних форм, або англomовних; перші більше поширені на Сході і Півдні України: «*Наш дом*» (Дніпро), «*Радуга*» (Донецьк), а другі – на Заході й у Центрі: «*РАОЛЛА*» (Львів), «*ANIL*» (Івано-Франківськ) [див.: 10, с. 146]). Безперечно, тут наявні не лише орфографічні помилки, а й порушення мовного законодавства України, яке зобов'язує всі номінації подавати державною мовою.

Крім того, значна частина топонімів (насамперед ойконімів й урбанонімів) до недавнього часу не лише суперечила нормам української мови, а й ідеологічно прославляла наше комуністично-радянське минуле (вулиці *Леніна, Енгельса*), і хочеться вірити, що більшість із таких власних географічних назв назавжди зникне з карти України, а значить – і зі свідомості українців.

Саме в топонімії різко зростає роль екстралінгвальних чинників, що, зокрема, виявляється в збереженні тих онімів, які «прославляють» реалії, характерні для попередніх етапів розвитку нашого суспільства. Наша думка тут категорична: не можна залишати на карті України ті назви, які вказують на гнобителів українського народу або на події, що вкрай негативно вплинули на наше життя. Передусім не мають права на існування меморіальні назви (на кшталт сіл *Ленінське, Чапаєвка*) чи ідеологічні (вулиця *Комуністична*, село *Радянське*). Тому можна лише вітати дерадянізацію і декомунізацію українського ономастикону, що відбулися минулого року. Цей процес, безумовно, має бути продовженим. І не варто «ховати» ідеологію минулого за новомодними вигадками (на зразок: назвати місто *Єлисаветградом*, оскільки ойконім нібито пов'язаний з ім'ям не російської імператриці, а святої, заступниці міста; або:

село *Комсомольське* назване так не через зв'язок із так званим «Ленінським **комсомолом**», а завдяки вказівці на «**Комітет солідарності молоді**» тощо).

Варто також зазначити, що, наприклад, до процесу перейменування поселень, а також вулиць і площ рідко залучали фахівців із теорії номінації, що часто призводило до ухвалення рішень, які викликали незадоволення в населення. Водночас не можна стверджувати, що всі новостворені чи відновлені найменування порушують стандарти української ономастики. Наприклад, на Рівненщині ойконіми мають традиційні форманти **-івці** (село *Червоне* в Дубровицькому районі стало *Острівці*), **-ів** (село *Іскра* у Рівненському районі стало *Новожуків*); зафіксовано і назви-словосполучення (село *Жовтневе* Радивилівського району отримало назву *Нова Пляшева*, колишні назви *Вараши* і *П'янне* отримали відповідно місто *Кузнецовськ* і село *Радянське* в Млинівському районі).

Безперечно, основним правилом під час творення нових номінацій має стати україномовне оформлення й уникнення тих мотиваційних моментів, яких не сприймає значна частина українського народу (найкращими, на нашу думку, є пропріальні одиниці, що вказують на місце розташування об'єкта, його характерні ознаки або атрибути, які у свідомості українського народу мають узвичаєне символічне значення).

Також збільшується кількість фіксацій в офіційних документах імен на кшталт *Акім, Кіріл, Нікіта; Анна, Дар'я, Наталья* тощо, тобто російськомовних антропоформ. Безумовно, вони мають право на функціонування, однак лише тоді, коли так іменують прибульців із Російської Федерації. Що ж стосується українців, то така номінація є неповагою до давніх традицій українського народу, та й жодних підстав уважати ім'я *Дарина* гіршим, ніж *Дар'я*, у нас немає.

Так само неправомірно називати українських дітей *Бобами, Джонами* або *Елізабет* чи *Мері*, які не відповідають стандартам українського мовлення, зокрема такі чоловічі імена не утворюють форм по батькові, а жіночі – погано поєднуються з ними. Аналогічну ситуацію простежуємо на рівні скорочених форм українських імен (*Влад, Іра, Слава*), які за бажання окремих батьків представники рагсів фіксують як нормативні. Тричленна антропоформула, попри намагання багатьох прозахідних діячів, залишається офіційно узаконеною, і хоча в попередні віки вона не була характерною для нашого народу, однак завдяки вродженій повазі до представників старшого покоління звертання на зразок *Маріє Іванівно* чи *Петре Семеновичу* залишається найбільш популярним в офіційному вжитку.

Знову ж таки, іншомовні імена мають право на побутування в так званих «мішаних» шлюбах, коли сім'ю створюють представники різних етносів і неможливо узгодити різнонаціональні особливості в іменотворчому процесі. Часто такі антропоніми є подвійними, наприклад, *Ангеліна-Жаклін* чи *Василь-Пітер*. Іноді містять два різнонаціональні імені: одне офіційне, а інше церковне.

Аналогічні помилки зафіксовано й у прізвищах, причому їх наявність значною мірою зумовлена недоліками реєстрації чи перереєстрації в державних установах, звідки і походять форми українських прізвищ *Іванов* (замість *Іванів*), *Моїсєєнко* (замість *Мойсієнко*) чи *Алексійчук* (замість *Олексійчук*).

Звичайно, уніфікація однаково мотивованих прізвищ нереальна насамперед через неможливість узгодити всі юридичні нюанси, пов'язані з приватною власністю, спадкоємністю та подібними обставинами.

На ідеологічно «неправильні» назви натрапляємо й серед інших розрядів онімів, насамперед – ергонімів (футбольна команда «*Кіровець*», газета «*Комсомольська правда в Україні*). Проте основним недоліком ергонайменувань, як свідчать численні дослідження вітчизняних ономастів, є все-таки застосування іншомовних назв фірм: як російсько-, так і англомовних. Наприклад, невідомо, яка потреба існує в англомовній номінації міні-футбольних клубів Здолбунівщини «*Benny Hill*», «*Deportivo Italiano*», «*Dream-team*», «*Germania*», «*Germania-2 (Ohmbach)*», «*Danger*» і «*Zimar-Gas*». Можна було хоча би продублювати таке найменування українською мовою (принаймні для спільних з іноземним капіталом інституцій), проте такі випадки одиничні. Узагалі варто сформувати пошану до всього українського у сфері номінації, а при цьому виробити і форми покарання, навіть у вигляді штрафів, за порушення норм мовного законодавства [див.: 5; 7].

Підсумовуючи сказане вище, зазначимо, що українці, незважаючи на наявність численних перешкод, як екстралінгвальних, так і власне мовних, усе-таки повинні використовувати узвичаєні для нашої мови форми власних назв; дотримуватися правил їх правопису і відмінювання; робити все можливе для зменшення кількості іншомовних номінацій – як російсько-, так і англомовних; завершити процес декомунізації і дерадянзації як у мові загалом, так і в ономастиконі зокрема; орієнтуватися під час творення онімів-неологізмів на неполітичні номінації, які мають насамперед локативне, квалітативне або символічне значення і підпорядковані стандартам української граматики.

Подальшого опрацювання потребують нормативи, які стосуються відмінювання й узгодження власних і загальних назв, функціонування запозичених онімів та інших подібних моментів, пов'язаних зі встановленням тих форм пропріальних одиниць, які відповідають нормам українського літературного мовлення.

Література:

1. Белецкий А. А. Лексикология и теория языкознания: ономастика / А. А. Белецкий. – К. : Изд-во КГУ, 1972. – 227 с.
2. Скрипник Л. Г. Власні імена людей : словник-довідник / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. – К. : Наукова думка, 1996. – 335 с.
3. Сучасний словник іншомовних слів / [уклали: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк]. – К. : Довіра, 2006. – 789 с.
4. Торчинський М. М. Кодифікація норм правопису власних назв української мови / М. М. Торчинський // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2012. – Вип. 22. – С. 25–33.
5. Торчинський М. М. Основні проблеми прикладної ономастики / М. М. Торчинський // Слов'янські мови: історія та сучасність : тези доповідей та повідомлень. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2017. – Випуск 2. – С. 60–63.
6. Торчинський М. М. Особливості відмінювання власних назв / М. М. Торчинський // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2012. – Вип. 31. – С. 10–14.
7. Торчинський М. М. Функціонування власних назв у сучасних умовах / М. М. Торчинський // Трансформації в українській світі і наукових дослідженнях: світовий контекст. – Умань, 2017. – Ч. 2. – С. 173–176.
8. Українська мова : енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
9. Український правопис. – К. : Наукова думка, 1998. – 240 с.
10. *Studia Slavica* : збірник наукових праць. – Ужгород : Вид-во Олександри Гаркуші, 2009. – Випуск 10: Ономастика. Топоніміка. – 464 с.